

TIFFANY WATT SMITH

SCHADENFREUDE

Οι κρυφοί νόμοι
της ανθρώπινης χαιρεκακίας

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ουρανία Παπακωνσταντοπούλου

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Θέση υπογραφής δικαιούχου/-ων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας,
εφόσον η υπογραφή προβλέπεται από τη σύμβαση

«Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου».

Εκδόσεις Πατάκη – Λογοτεχνικά δοκίμια

Tiffany Watt Smith, *Schadenfreude: Οι κρυφοί νόμοι
της ανθρώπινης χαιρεκακίας*

Τίτλος πρωτοτύπου: *Schadenfreude: The Joy of Another's Misfortune*

Μετάφραση από τα αγγλικά: Ουρανία Παπακωνσταντοπούλου

Επιμέλεια - διόρθωση: Γιάννης Αντωνόπουλος

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Φιλμ-μοντάζ: Μαρία Ποινιού-Ρένεση

Copyright© Tiffany Watt Smith, 2018

Copyright© για την ελληνική γλώσσα Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ
(Εκδόσεις Πατάκη), 2019

Πρώτη έκδοση στην αγγλική γλώσσα από τις εκδόσεις
Profile Books LTD, Λονδίνο, 2018

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη,
Αθήνα, Νοέμβριος 2019

ΚΕΤ Γ504 ΚΕΠ 915/19

ISBN 978-960-16-8518-2

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ, ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΙΝΘΟΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Στον αδελφό μου, Τομ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Πρόλογος: Μια κοινότητα αποτυχημένων</i>	15
1. Ατυχήματα	39
2. Πανηγυρισμοί	59
3. Δικαιοσύνη	75
4. Ο αυτάρεσκος	93
5. Αγάπη	115
6. Φθόνος	137
7. Ανταρσία	155
8. Εξουσία	177
<i>Επίλογος: Schadenfreude: Οι Κανόνες του</i> <i>Παιχνιδιού</i>	199
<i>Ευχαριστίες</i>	209
<i>Βιβλιογραφικές παραπομπές</i>	211
<i>Ευρετήριο της Schadenfreude: Ένας επιλεκτικός</i> <i>κατάλογος των παραλλαγών, των αιτιών και</i> <i>των συνεπειών της</i>	227

«Οι ευλογημένοι στο βασίλειο των ουρανών
θα βλέπουν τις τιμωρίες των καταραμένων κι έτσι
η ευδαιμονία τους θα είναι ακόμα μεγαλύτερη».

Άγιος Θωμάς Ακινάτης,
Summa Theologiae, 1265-1274

Πότε ευχαριστιέμαι τρελά με αναποδιές
που συμβαίνουν σε άλλους:

Όταν σε μια ξαφνική ριπή δυνατού ανέμου
η ανταποκρίτρια των ειδήσεων μπουρδουκλώνεται
στο κασκόλ της ενώ μιλάει ζωντανά στην κάμερα.

Όταν βλέπω έναν ποδηλάτη να συγκρούεται
με παρκαρισμένο αμάξι.

Στα μαγαζιά, όταν ο μπροστινός μου στην ουρά
μιλάει απότομα στην ταμιά και μετά η πιστωτική του
απορρίπτεται.

Όταν σύστημα δορυφορικής πλοήγησης στέλνει
φορτηγατζή σε στενό δρόμο και το φορτηγό
δε χωράει να περάσει.

Όταν ο συνεργάτης μου στη δουλειά, που
προπονείται για τον μαραθώνιο, μας πρήξει με
τα πλάνα προπόνησης και την ειδική διατροφή που
ακολουθεί, τσεκάρει επιδεικτικά κάθε τρεις και
λίγο το αθλητικό του ρολόι και τουιτάρει τις
επιδόσεις του, φοράει το σούπερ κολλητό κόκκινο
γυαλιστερό σορτσάκι του και απλώνει το ίδιο αυτό
σορτσάκι στην καρέκλα του γραφείου του για
να στεγνώσει, κάνει διατάσεις στο φωτοτυπικό,
μιλάει ασταμάτητα για τον τραυματισμό του
στον προσαγωγό, βρομάει μονίμως ιδρωτίλα και
στο τέλος δεν καταφέρνει να ολοκληρώσει
τη μαραθώνια διαδρομή.

Με τα αποτυχημένα τατουάζ
(πολύ αργά για δάκρυα, φίλοι μου!).

Και μια φορά, στα είκοσι κάτι μου, όταν η εκνευριστικά
κουκλάρα κολλητή μου έφαγε κέρατο.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μια κοινότητα αποτυχημένων

Την προηγούμενη Τρίτη, καθώς πήγαινα στο μαγαζί στη γωνία για να αγοράσω γάλα, σταμάτησα ασυναίσθητα στο περίπτερο μπροστά στα κουτσομπολίστικα περιοδικά. Το πρώτο πράγμα που είπα ενστικτωδώς μέσα μου, από φόβο μήπως κάποιος άκουγε τις σκέψεις μου, ήταν: *μα καλά, ποιος αγοράζει αυτά τα βλακώδη περιοδικά;* Κάτι όμως μ' έκανε ν' απλώσω το χέρι και να πάρω ένα, έτσι, από απλή περιέργεια. Το ξεφύλλισα. Τα γνωστά περί κυτταρίτιδας, περί της τελευταίας θαυματουργής δίαιτας για θεαματική απώλεια βάρους, φωτογραφίες με βραζιλιάνικα μπικίνι χωμένα στον πισινό, κι άλλες με πλαστικές επεμβάσεις για πλαδαρά μπράτσα και παχάκια κυκλωμένα με κόκκινο. Κόλλησα με τη συνέντευξη μιας τραγουδίστριας της ποπ—ή μήπως ήταν μοντέλο;— που ζούσε σε μια πολυτελέστατη σπιταρόνα. Να σας πω εδώ ότι κανονικά δεν είμαι από τους ανθρώπους που λυσσάνε από τη ζήλια τους για τις πολυτελείς σπιταρόνες των άλλων. Η περίπτωση όμως εδώ ήταν διαφορετική. Στη συνέντευξη η κοπέλα έλεγε πόσο μόνη ένιωθε. Τραγικά μόνη μετά από έναν τραγικό χωρισμό.

Κοίταξα ένα γύρο, πήγα με το περιοδικό ανά χείρας στον περιπτερά και μέτρησα τα φιλά μου. Μια ζεστή αίσθηση απλωνόταν αργά στο κορμί μου. Ένιωθα τυχερή. Όχι, όχι τυχερή. Ένιωθα ικανοποίηση.

Και τώρα η ώρα της εξομολόγησης. Μου αρέσουν οι πρωινές εκπομπές στην τηλεόραση. Καπνίζω (αν και επισήμως το έκοφα πριν από χρόνια). Αργώ συχνά στα ραντεβού, κι ακόμα πιο συχνά επιστρατεύω ψεύτικες δικαιολογίες. Και καμιά φορά νιώθω ωραία όταν οι άλλοι νιώθουν άσχημα.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η SCHADENFREUDE;

Αφεντικό αυτοαποκαλείται «Προϊστάμενος Δημοσίων Χέσεων» σε επίσημη υπηρεσιακή επιστολή.

Διάσημη κυρία, δηλωμένη χορτοφάγος, «συλλαμβάνεται» από κρυφή κάμερα στο κρεοπωλείο του σουπερμάρκετ.

Όταν κολυμβήτριες συγχρονισμένης κολύμβησης, που τα χάνουν προς στιγμήν και πάνε από την άλλη, αναγκάζονται να στρίψουν άρον άρον για να επανέλθουν στη θέση τους ελπίζοντας ότι κανείς δεν πρόσεξε την γκάφα.

Οι Ιάπωνες έχουν μια παροιμία: «Οι ατυχίες των άλλων είναι γλυκές σαν μέλι». Οι Γάλλοι έχουν τη *joie maligne*, ένα αίσθημα μοχθηρής ευχαρίστησης για τις δυσκολίες των άλλων. Οι Δανοί έχουν τη *skadefryd* και οι Ολλανδοί τη *leedvermaak*. Η χαρά για τα παθήματα των άλλων στα εβραϊκά είναι *simcha la-ed*, στα μανδαρινικά *xìng-zāi-lè-buò*, στα σερβοκροατικά *zlùradòst* και στα ρωσικά *zloradstvo*. Πριν από δυο χιλιετίες και πάνω, οι Ρωμαίοι μιλούσαν περί *malevolentia*. Κι ακόμα νωρίτερα οι Έλληνες περιέγραψαν τη *χαιρεκακία* (από τα *χαίρω* και *κακία*, η μοχθηρή χαρά που αισθάνεται κανείς όταν δυστυχεί κάποιος άλλος). «Σου κάνει καλό το να βλέπεις τους άλλους να υποφέρουν» έγραψε ο φιλόσοφος Φρίντριχ Νίτσε. «Κι ακόμη περισσότερο το να κάνεις τους άλλους να υποφέρουν. Πρόκειται για μια σκληρή φράση, αλλά είναι μια ισχυρή, πανάρχαιη, ανθρωπίνη, πάρα πολύ ανθρωπίνη αρχή».

Οι Μελανήσιοι που ζουν στη μακρινή ατόλη Νισσάν στην Παπούα Νέα Γουινέα έχουν τη λέξη *Banbanam*, που σημαίνει να γελάς με τον πόνο των άλλων. Στην πιο ακραία της μορφή αναφέρεται στον χλευασμό νεκρού αντιπάλου αφού ξεθάψεις το πτώμα του και σκορπίσεις τα μέλη του στο χωριό. Στην καθημερινή της χρήση η λέξη *Banbanam* σημαίνει να επιχαίρεις για την ταπεινωτική αποτυχία κάποιου πίσω από την πλάτη του – όπως όταν, λόγου χάρη, πιάνει βροχή στη διάρκεια του πανηγυριού του αντίπαλου χωριού επειδή δεν έπιασαν τα ξόρκια του Μάγου του Καιρού ή όταν μια απατημένη σύζυγος αρπάζει τον άπιστο σύζυγο από τους όρχεις και αγνοεί τις ικεσίες του για έλεος. Το *Banbanam* είναι

και ένα είδος αντίστασης. Οι Μελανήσιοι δε χορταίνουν να διηγούνται την ιστορία ενός υπουργού μιας αυστραλιανής κυβέρνησης που επισκέφτηκε κάποτε το νησί τους, εκνευρίστηκε επειδή οι κάτοικοι δεν έκαναν ό,τι ήθελε, έφυγε φουρκισμένος κι έπεσε με το αυτοκίνητο πάνω σ' ένα δέντρο.

Στις ιστορικές προσωπογραφίες τα πρόσωπα που ακτινοβολούν από χαρά διαφέρουν πολύ από εκείνα που επιχαίρουν πονηρά για την κακοτυχία κάποιου άλλου. Ωστόσο, το 2015 σ' ένα ερευνητικό εργαστήριο στο Βύρτσμπουργκ της Γερμανίας τριάντα δύο ποδοσφαιρόφιλοι συναίνεσαν στο να υποβληθούν σε ηλεκτρομυογράφημα για να αξιολογηθούν τα χαμόγελα και τα συνοφρυώματά τους ενώ παρακολουθούσαν στην τηλεόραση αποσπάσματα από επιτυχημένα και αποτυχημένα πέναλτι της γερμανικής ομάδας και των μεγαλύτερων αντιπάλων τους, των Ολλανδών. Οι ψυχολόγοι διαπίστωσαν ότι όταν οι Ολλανδοί αστοχούσαν τα χαμόγελα των Γερμανών οπαδών εμφανίζονταν πιο γρήγορα και ήταν πιο πλατιά απ' ό,τι όταν σκόραρε η γερμανική ομάδα. Τα χαμόγελα της *Schadenfreude* και της χαράς μοιάζουν πολύ μεταξύ τους, διαφέρουν όμως σε κάτι βασικό: χαμογελάμε περισσότερο με τις αποτυχίες των εχθρών μας απ' ό,τι με τις δικές μας επιτυχίες.

Μην έχετε καμιά αμφιβολία. Με την πάροδο του χρόνου, και σε πολλά και διάφορα μέρη, εμείς οι άνθρωποι βασίζαμε ανέκαθεν την ευτυχία μας στις ταπεινώσεις και τις αποτυχίες των άλλων.

Στην ουσία, δεν υπήρξε ποτέ μια αγγλική λέξη γι' αυτές τις ένοχες και ποταπές απολαύσεις. Γύρω

στο 1500 κάποιος πρότεινε το *epicaricacy* από τα αρχαιοελληνικά *χαιρεκακία* και *επιχαίρω*, αλλά δεν έπιασε. Το 1640 ο φιλόσοφος Τόμας Χομπς συνέταξε έναν κατάλογο ανθρώπινων παθών, στο τέλος του οποίου πρόσθεσε και μερικά απροσδιόριστα συναισθήματα που «αναζητούν όνομα». «Από ποιο πάθος απορρέει» ρωτά ο Χομπς «ότι οι άνθρωποι χαιρόνται να ατενίζουν από την ακτή τον κίνδυνο που απειλεί εκείνους που θαλασσοδέρνονται στα ανοιχτά ενώ μαίνεται καταιγίδα;». Ποιος παράξενος συνδυασμός χαράς και οίκτου, γράφει, γεμίζει τους ανθρώπους «ικανοποίηση με το να γίνονται θεατές της δυστυχίας των φίλων τους»; Το μυστηριώδες και τρομερό πάθος που περιγράφει ο Χομπς παρέμεινε ορφανό από όνομα, στην αγγλική γλώσσα τουλάχιστον. Το 1926 ένας δημοσιογράφος του *Spectator* υποστήριξε ότι «δεν υπάρχει αγγλική λέξη αντίστοιχη της *Schadenfreude* διότι εδώ δεν υπάρχει τέτοιο συναίσθημα». Φυσικά, έκανε λάθος.

Είμαι Βρετανίδα και η ευχαρίστηση που νιώθω για τις ατυχίες και τα παθήματα των άλλων είναι κι αυτή στοιχείο της κουλτούρας μου, μαζί με το τσάι και τις ατέρμονες συζητήσεις για τον καιρό. «Γιατί ζούμε, αν όχι για να χοροϊδεύουμε τους γείτονές μας και να γελάμε μαζί τους» διατείνεται ο κύριος Μπέννεντ στο πολυαγαπημένο, καθαρόαιμο αγγλικό μυθιστόρημα *Περηφάνια και προκατάληψη*. Τίποτε δε μας ενώνει πιο δυνατά στο αίσθημα της κακόβουλης χαράς από έναν βουλευτή που τον τσάκωσαν να «πειράζει» τα νούμερα. Δε μας ξενίζει μάλιστα λίγη *Schadenfreude* ούτε καν εις βάρος του εαυτού μας: όπως παρατήρησε κάποτε ο Τζορτζ

Όργουελ, οι Άγγλοι είναι μοναδικοί στον εορτασμό όχι στρατιωτικών θριάμβων αλλά πανωλεθριών («Στην κοιλάδα του θανάτου...»).*

Ξέρουμε πώς να απολαμβάνουμε τις αποτυχίες. Αν όμως μας ζητήσετε να δώσουμε όνομα σε αυτή την απόλαυση, τότε η γλώσσα μας βυθίζεται σε υποκριτική σιωπή. Αποστρέφει το βλέμμα και στέκει αμήχανη.

Κι έτσι υιοθετήσαμε τη γερμανική λέξη *Schadenfreude* [προφέρεται: σάντενφρόουντε]. Από το *Schaden*, που σημαίνει πλήγμα, ζημία, βλάβη, και το *freude*, που σημαίνει χαρά, ευχαρίστηση: χαρά για ένα πλήγμα που υφίσταται κάποιος, χαιρεκακία.

Σε κανέναν μας δεν αρέσει να σκέφτεται τα ελαττώματά του, τα οποία όμως αποκαλύπτουν πολλά για ό,τι μας καθιστά ανθρώπινους. Το να απολαμβάνουμε τα παθήματα και τις κακοτυχίες των άλλων ίσως ακούγεται απλό – ένα σπίθισμα κακίας, μια σουβλιά εμπάθειας. Αν όμως κοιτάξουμε προσεκτικότερα, θα δούμε φευγαλέα κάποια από τα πιο απόκρυφα, πλην όμως σημαντικά, κομμάτια της ζωής μας.

Όταν παρατηρώ την ευχαρίστηση που μπορεί να

* «Into the valley of death / Rode the six hundred» («Αυτοί οι εξακόσιοι / Κάλπασαν στην κοιλάδα του θανάτου»), στίχος από το ποίημα «The Charge of the Light Brigade» («Η επέλαση της Ελαφράς Ταξιαρχίας», 1854) του Άγγλου ποιητή Άλφρεντ Τέννυσον, αναφερόμενο σε καταστροφική επιχείρηση των Βρετανών στη μάχη της Μπαλακλάβα κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, η οποία κατέληξε στον σχεδόν ολοκληρωτικό αφανισμό της Ελαφράς Ταξιαρχίας του βρετανικού ιππικού. [Σ.τ.Μ.]

νιώσω για τα παθήματα των άλλων, μου κάνει τρομερή εντύπωση η ποικιλία των γεύσεων και των υφών της. Υπάρχει η χαιρεκακία που αισθάνομαι για την ανικανότητα – όχι μόνο του σκιέρ που σκάει με τα μούτρα στο χιόνι, αλλά και για κολοσσιαίων διαστάσεων γκάφες:

Όταν η NASA έχασε έναν τηλεπικοινωνιακό δορυφόρο του Άρη, αξίας 125 εκατομμυρίων δολαρίων, επειδή τα μισά μέλη της ομάδας χρησιμοποιούσαν το βρετανικό μετρικό σύστημα και τα άλλα μισά το διεθνές.

Έπειτα υπάρχει το αίσθημα της μνησικάκης ικανοποίησης που νιώθω όποτε ξεμπροστιάζονται οι υποκριτές:

Πολιτικός τουιτάρει κατά λάθος φωτογραφία της στύσης του (ενώ σκόπευε να τη στείλει μόνο στη βοηθό του).

Και, φυσικά, υπάρχει το αίσθημα εσωτερικού θριάμβου όταν βλέπω έναν αντίπαλο να κλονίζεται. Τις προάλλες, στην καφετέρια της πανεπιστημιούπολης, ένας συνάδελφος με ρώτησε αν πήρα την προαγωγή που περίμενα. Όχι, του απάντησα. Και τότε πρόσεξα στην άκρη των χειλιών του ένα στιγμιαίο ανεπαίσθητο μειδίαμα, λίγο πριν από τον χείμαρρο των συλλυπητηρίων. Α, τι κρίμα. Είναι ηλίθιοι. Αυτοί χάνουν. Μπήκα στον πειρασμό να τον ρωτήσω: *Μήπως χαμογέλασες μόλις; Αλλά κρατήθηκα. Διότι όποτε παθαίνει αυτός νίλα –όπως συμβαίνει κα-*

μιά φορά–, ξέρω ότι τότε νιώθω κι εγώ ένα σκίρ-
τημα χαράς.

Μερικές φορές είναι εύκολο να εκδηλώνουμε και να μοιραζόμαστε τη χαρά μας, να γελάμε με τον εξευτελισμό του διαγωνιζόμενου στο σόου ταλέντων, να κοινοποιούμε αποσπάσματα από την ομιλία πα-
ραίτησης του ταπεινωμένου πολιτικού, να κρυφο-
γελάμε χαιρέκακα με τους συμμαθητές μας όταν ο δάσκαλος την αμολάει...

Πολύ πιο δύσκολο είναι να παραδεχτούμε, ακό-
μα και στον εαυτό μας, εκείνους τους σπασμούς
ανακούφισης που συνοδεύουν τα άσχημα νέα των
εκνευριστικά επιτυχημένων φίλων και συγγενών
μας. Εκδηλώνονται ακούσια, αυτές οι εκρήξεις ευ-
χαρίστησης που δημιουργούν σύγχυση και διαπο-
τίζονται από το αίσθημα της ντροπής. Μας προκα-
λούν δε ανησυχία, όχι μόνο επειδή μπορεί να φο-
βόμαστε ότι η δική μας έλλειψη συμπόνιας φανε-
ρώνει μια άσχημη πλευρά του χαρακτήρα μας, αλλά
επειδή δείχνουν τόσο ξεκάθαρα τον φθόνο και το
σύμπλεγμα κατωτερότητας που μας διακατέχουν,
καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αγχιστρωνόμα-
στε στις απογοητεύσεις των άλλων προκειμένου να
νιώσουμε καλύτερα για τις δικές μας:

*Όταν ο αδελφός μου πήγε τα παιδιά του
σε υπέροχες διακοπές στην Αμερική, ένιωσα
άσχημα διότι εγώ δεν πηγαίνω ποτέ
τα παιδιά μου πουθενά επειδή είναι μεγάλη
ταλαιπωρία και πολλά τα έξοδα.*

*Και τότε είδα την ανάρτησή του στο Facebook:
έβρεχε συνέχεια.*

Σήμερα η *Schadenfreude* είναι παντού γύρω μας. Είναι στον τρόπο με τον οποίο κάνουμε πολιτική, στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουμε τους διάσημους, στα βίντεο ατυχών στιγμών που βλέπουμε στο διαδίκτυο. Όλες αυτές οι μεθυστικές απολαύσεις όμως συνοδεύονται και από ένα αίσθημα δυσφορίας. Οι ηθικολόγοι απεχθάνονταν ανέκαθεν τη *Schadenfreude*. Ο φιλόσοφος Άρτουρ Σοπενχάουερ την αποκαλούσε «αλάνθαστο σημάδι μιας ριζικά κακής καρδιάς και βαθιάς ηθικής αναξιότητας», το χειρίστο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης. (Είπε επίσης ότι όποιος χαίρεται με τον πόνο των άλλων θα έπρεπε να αποβληθεί από την ανθρώπινη κοινωνία. Όταν το πρωτοδιάβασα με έλουσε κρύος ιδρώτας.) Κατέληξα να πιστεύω ότι ο Σοπενχάουερ έκανε λάθος. Ίσως ανησυχούμε ότι η χαρά μας για τη δυστυχία των άλλων θα διαφθείρει την ψυχή μας, όμως αυτό το συναίσθημα κάθε άλλο παρά «κακό» είναι. Αποκαλύπτει πράγματα που εδώ και χιλιετίες είναι σημαντικά για τις κοινωνίες των ανθρώπων: το ένστικτό μας για δικαιοσύνη και το μίσος μας για την υποκρισία· την ανάγκη μας να βλέπουμε τον αντίπαλό μας να υποφέρει, με την ελπίδα ότι εμείς θα κερδίσουμε· την τάση μας να ανταγωνιζόμαστε τους άλλους και να εκλογικεύουμε τις επιλογές μας όταν διαψεύδονται οι προσδοκίες μας· τα είδη των διαπροσωπικών μας σχέσεων· ό,τι μας κάνει να γελάμε.

Αν παρατηρήσουμε πιο προσεκτικά αυτό το ενδόμυχο και από πολλούς κατακριτέο συναίσθημα, αν απελευθερωθούμε από την ντροπή και τη μυστικότητα του, θα ανακαλύψουμε πολλά για το ποιοι πραγματικά είμαστε.

ΜΟΧΘΗΡΕΣ ΑΠΟΛΑΥΣΕΙΣ

Όταν οι σκίουροι στον κήπο μου
δε θυμούνται πού έθαψαν τα καρύδια τους.

Όταν επιθετικοί οδηγοί λεωφορείων
καταγράφονται από κάμερες ταχύτητας.

Όταν η τρίχρονη κόρη μου κοκορεύεται ότι πήρε
το τελευταίο μπισκότο –ζήλια ψώρα!–
το ανεμίζει επιδεικτικά και τότε ο σκύλος μας
της το αρπάζει από το χέρι.

Το 1853, όταν πρωτοεμφανίστηκε στην αγγλική γραμματεία η λέξη *Schadenfreude* προκάλεσε μεγάλη αναστάτωση. Μάλλον δεν είχε τέτοια πρόθεση ο Ρίτσαρντ Τσένεβιξ Τρεντς, Αρχιεπίσκοπος του Δουβλίνου, όταν τη συμπεριέλαβε στο σπουδαίο φιλολογικό έργο του *On the Study of Words* [Περί της μελέτης των λέξεων]. Για τον Τρεντς, η ύπαρξη και μόνο της λέξης *Schadenfreude* ήταν ανίερη και τρομακτική, «μια πένθιμη μαρτυρία των αλλόκοτων φαυλοτήτων που έχει επινοήσει η ανθρώπινη διάνοια, η τόσο γόνιμη στο κακό».

Οι συγκαίρινοί του βικτοριανοί, παρ' όλα αυτά, δεν πτοήθηκαν και έσπευσαν να υιοθετήσουν τη λέξη, να τη συσχετίσουν με ένα φάσμα ηδονικών συναισθημάτων, από την ιλαρότητα μέχρι τη μνησίκαχη δικαίωση, από τον θρίαμβο μέχρι την ανακούφιση. Το 1867 ο Τόμας Καρλάιλ, ιστορικός και

σκληροπυρηνικός κοινωνικός σχολιαστής, παραδέχτηκε ότι ένιωθε μια σκανδαλιστική, αν όχι αντιπατριωτική, *Schadenfreude* («μια ενδόμυχη ικανοποίηση, κακεντρεχή έως και ποινικά κολάσιμη»), οραματιζόμενος το χάος που ήλπιζε ότι θα επέφερε η ψήφιση του Νόμου Περί Κοινοβουλευτικής Μεταρρύθμισης, ο οποίος έδινε δικαίωμα ψήφου σε ένα τμήμα της εργατικής τάξης των αστικών κέντρων. Το 1881 ένας αρθρογράφος σκακιού συνέστησε στους αναγνώστες του να πείθουν τους αφελείς αντιπάλους τους να ακολουθούν μια ριψοκίνδυνη στρατηγική, μόνο και μόνο για να «ενδίδετε σε αυτό που οι Γερμανοί αποκαλούν *Schadenfreude* κάθε φορά που αναπόφευκτα τα κάνουν θάλασσα». Τη δεκαετία του 1890 η αγωνίστρια για τα δικαιώματα των ζώων Φράνσις Πάουερ Κομπ συνέταξε ολόκληρο μανιφέστο με τον τίτλο «*Schadenfreude*», παρομοιάζοντάς τη με τα αιμοδιψή αισθήματα των αγοριών που βασανίζουν αδέσποτες γάτες για πλάκα. Και, όπως εμείς σήμερα, οι βικτοριανοί ηδονίζονταν να βλέπουν τους κοινωνικά ανώτερους τους να τρώνε τα μούτρα τους. Ο γιατρός σερ Ουίλλιαμ Γκαλ ήταν πρωτοπόρος του κινήματος υγιεινής ζωής στη βικτοριανή Αγγλία, «φανατικός πότης νερού» και (σχεδόν) χορτοφάγος. Έβγαζε στομφώδεις λόγους για τον τρόπο ζωής του, που τον προστάτευε από τις ασθένειες. Όταν λοιπόν μαθεύτηκε το 1887 ότι είχε αρρωστήσει βαριά... Ορίστε, ανέφερε η *Sheffield and Rotherham Independent* χαιρέκακα, να που έχουν «μπόλιχο από αυτό που οι Γερμανοί αποκαλούν *Schadenfreude*» οι υπέρμαχοι της «κρεατοφαγίας και της πιο ελεύθερης διαβίωσης».

Σήμερα εξακολουθούμε να συνδέουμε πολλά και διάφορα αισθήματα ευχαρίστησης με αυτή τη λέξη, αγνοώντας ίσως τι ακριβώς σημαίνει στα γερμανικά ή πώς οριοθετείται σημασιολογικά. Παρατηρώντας όμως τη χρήση της στην αγγλική γλώσσα, μπορούμε να προσδιορίσουμε πέντε επαναλαμβανόμενα θέματα.

Το πρώτο είναι ότι η *Schadenfreude* θεωρείται συνήθως μια ευκαιριακή ευχαρίστηση, η χαρά του αμέτοχου θεατή, που τη νιώθουμε όταν τυχαίνει να γίνουμε μάρτυρες της ατυχίας κάποιου άλλου, την οποία δεν προκαλέσαμε εμείς. Ο χολλγουντιανός κακός, που γελά χαιρέκακα όταν ο Τζέιμς Μποντ πέφτει θύμα της ανανδρής πλεκτάνης του, δεν αισθάνεται *Schadenfreude* αλλά σαδιστική ευχαρίστηση. Αντίθετα, ο συμπρωταγωνιστής που καγχάζει όταν ο χολλγουντιανός κακός, που παγιδεύεται στην ίδια του την ανανδρική πλεκτάνη, σκοντάφτει και πατάει κατά λάθος το κουμπί αυτοκαταστροφής, αυτός εκείνη τη στιγμή βιώνει την απόλαυση της *Schadenfreude*.

Το δεύτερο είναι ότι η *Schadenfreude* θεωρείται συνήθως ένα συναίσθημα κρύφιο, και αναμενόμενα. Εκρήξεις χαράς για τις συμφορές που συμβαίνουν σε κάποιον άλλο αποτελούν γενικά ένδειξη μεγάλης αχρειότητας. Ο Σάιλοκ δεν μπορεί να συγκρατηθεί όταν μαθαίνει ότι ο αντίπαλός του ο Αντόνιο χάνει ένα φορτηγό πλοίο του στη θάλασσα: «Δόξα τω Θεώ, δόξα τω Θεώ! Αλήθεια μου λες; Αλήθεια; [...] θαυμάσια νέα, θαυμάσια νέα!».* Ίσως ανησυχούμε

* Ουίλλιαμ Σαίξπηρ, *Ο έμπορος της Βενετίας*, Πράξη 3η,

όχι μόνο ότι θα φανούμε μοχθηροί, αλλά ότι η *Schadenfreude* μας θα αποκαλύψει και άλλα μας ελαττώματα – τη μικροπρέπεια, τον φθόνο μας, το αίσθημα της προσωπικής μας ανεπάρκειας.

Παρ' όλα αυτά, το τρίτο χαρακτηριστικό της *Schadenfreude* είναι ότι συχνά νιώθουμε ότι τη δικαιούμαστε όταν το πάθημα του άλλου μπορεί να εκληφθεί ως δίκαιη τιμωρία λόγω της αυταρέσκειας ή της υποκρισίας του ή αν παρέβη τον νόμο. Ενώ είναι μάλλον απίθανο ότι θα απολαμβάναμε προστά του την ηθική μας ανωτερότητα, η χαιρεκακία είναι σε γενικές γραμμές αποδεκτή από απόσταση ασφαλείας. Το 2015 ο Αμερικανός πάστορας Τόνυ Πέρκινς είπε ότι τις πλημμύρες τις στέλνει ο Θεός για να τιμωρήσει τους ανθρώπους για τις αμβλώσεις και τους γάμους ομοφυλοφίλων. Μετά όμως πλημμύρισε το δικό του σπίτι και αναγκάστηκε να διαφύγει με κανό για να μην πνιγεί. Ακόμη και το πάντα αμερόληπτο BBC έκανε πάρτι με αυτή την ιστορία, προβάλλοντας αεροφωτογραφίες του πλημμυρισμένου σπιτιού δίπλα στην αμφιλεγόμενη συνέντευξη του πάστορα, με τον τίτλο «Ο Θεός προσπαθεί να μας στείλει ένα μήνυμα».

Τέταρτον, έχουμε την τάση να εκλαμβάνουμε τη *Schadenfreude* ως μια μορφή προσωρινής ανακούφισης – οι αποτυχίες των άλλων κατευνάζουν τον φθόνο και την ανεπάρκειά μας και μας προσφέρουν

Σκηνή 1η, αντίδραση του Σάιλοκ όταν πληροφορείται την απώλεια του καραβιού του εμπόρου Αντόνιο, μετάφραση Ερρίκου Μπελιέ, Αθήνα, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, 2016, σελ. 545. [Σ.τ.Μ.]

μια πολυπόθητη γεύση υπεροχής. Φανερώνει πολλά, όχι μόνο για τις δικές μας αδυναμίες αλλά και για τη στάση μας απέναντι στη συμπεριφορά των άλλων. Και όπως η σάτιρα είναι αστεία μόνο όταν βρίσκει τον στόχο της, έτσι κι εμείς νιώθουμε άνετα να γελάμε ειρωνικά με τις αποτυχίες εκείνων που είναι πιο πλούσιοι, πιο όμορφοι και πιο ταλαντούχοι από εμάς. Όπως υποστήριξε ο φιλόσοφος Φρίντριχ Νίτσε, ένας από τους μεγαλύτερους θεωρητικούς των συναισθημάτων, η *Schadenfreude* είναι «η εκδίκηση του αδύναμου».

Πέμπτο και τελευταίο, η *Schadenfreude* εκλαμβάνεται συνήθως ως χαιρεκακία απέναντι σε μικρές δυσκολίες και γκάφες, και όχι τόσο απέναντι σε μεγάλες τραγωδίες και θανάτους (και συνήθως πιστεύουμε ότι μόνο οι κακοί ολκής είναι ικανοί να χειροκροτήσουν στον θάνατο κάποιου). Δεν πρόκειται όμως για κανόνα απαρέγκλιτο· ρόλο παίζουν και οι περιστάσεις. Είμαστε πρόθυμοι να βλέπουμε τους διάσημους, ή μορφές του μακρινού παρελθόντος, να υφίστανται πράγματα τρομερά, τα οποία θα μας έκοβαν τα φτερά αν συνέβαιναν σήμερα σ' εμάς ή στους φίλους μας. Όλα τα συναισθήματα είναι αυτό που λένε οι ψυχολόγοι «γνωστικά» – με άλλα λόγια, όχι απλώς αντανakλαστικές αντιδράσεις σε εξωτερικά ερεθίσματα, αλλά πολύπλοκες διεργασίες που απαιτούν από εμάς να αξιολογούμε και να κρίνουμε τη σχέση μας με τον κόσμο γύρω μας και να προσαρμόζουμε αναλόγως τις αντιδράσεις μας.

Κάποιες φορές οδηγούμαστε σε παρανοήσεις και το αίσθημα της *Schadenfreude* που βιώνουμε μας προκαλεί ηθική αμηχανία. Υπάρχει ένα επεισόδιο της

τηλεοπτικής σειράς *Οικογένεια Σίμσον* όπου ο εξοργιστικά τέλειος γείτονας του Χόμερ, Νεντ Φλάντερς, ανοίγει το κατάστημα *The Leftorium*. Ο Χόμερ, που στο συγκεκριμένο επεισόδιο έχει την ευκαιρία να σκεφτεί τρεις ευχές, φαντάζεται ότι η επιχείρηση του Νεντ καταρρέει. Πρώτα βλέπει να μην πατάει ούτε ένας πελάτης στο κατάστημα, ύστερα τον Φλάντερς να μένει αδέκαρος και μετά τον Φλάντερς να ικετεύει τους δικαστικούς επιμελητές. Όταν πια ο Χόμερ οραματίζεται τον τάφο του Φλάντερς και τα ορφανά του να κλαίνε συντετριμμένα για τον χαμό του πατέρα τους, μόνο τότε σταματάει. «Το παρατράβηξα τώρα» λέει, και σπεύδει να επανέλθει στην εικόνα του χρεοκοπημένου καταστήματος.

Όλα αυτά τα ερωτήματα, πώς και γιατί απολαμβάνουμε τον πόνο των άλλων –τι είναι αποδεκτό και τι «παρατραβηγμένο»– έχουν αναδειχτεί σε κάποια από τα κορυφαία φιλοσοφικά και λογοτεχνικά έργα εδώ και πάνω από δύο χιλιετίες. Αναμφίβολα, όμως, η ανάγκη να κατανοήσουμε τη *Schadenfreude* δεν υπήρξε ποτέ τόσο επιτακτική όσο σήμερα.

Η ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ SCHADENFREUDE

*Διαγωνιζόμενοι σε ιαπωνικό τηλεπαιχνίδι,
φορώντας εφαρμοστά κορμάκια,
προσπαθούν να σαρφαλώσουν
σε φουσκωτή νεροτσουλήθρα, αλλά γλιστρούν
προς τα πίσω και πέφτουν
ο ένας πάνω στον άλλο.*

Εκατομμυριούχος, αστέρας των ΜΜΕ και γκουρού του λάιφσταϊλ, μπαίνει στη φυλακή για αθέμιτη εκμετάλλευση εμπιστευτικών πληροφοριών.

«Απίστευτο! Δείτε πώς είναι σήμερα αυτά τα άλλοτε παιδιά-θαύματα!
(Θα πάθετε σοκ με το νούμερο 2!)».

Τον Δεκέμβριο του 2008 ένας αναγνώστης της *New York Times* διαπίστωνε με πίκρα ότι ζούμε στη «Χρυσή Εποχή της Schadenfreude». Ανάλογες φράσεις φιγουράριζαν σε ιστολόγια και σε σχόλια αναγνωστών, σε όλες τις ηπείρους. «Ζούμε στην Εποχή της Schadenfreude» αποφάνθηκε ένας σχολιαστής στην *Guardian*, την «εποχή της εμπάθειας». Είχαν δίκιο;

Έριξαν το φταίξιμο στη διαδικτυακή φλυαρία, στη δίψα μας για την ψυχολογική κατάρρευση διασήμων και στις πλευρικές στήλες με τα ελεεινά μηνύματα. Κατηγόρησαν τα κακόβουλα τρολ και το διαδικτυακό ποδοπάτημα δημόσιας διαπόμπευσης και ηθικής αγανάκτησης. Είδαν όλη αυτή την επιδειξιομανία στο Instagram και είπαν ότι υποκύπτουμε τόσο πολύ στον φθόνο ώστε η μοναδική μας παρηγοριά είναι να βλέπουμε τους άλλους να βιώνουν όλο και πιο θεαματικές αποτυχίες. Πιο πρόσφατα, ζήσαμε και στις δυο πλευρές του Ατλαντικού μια σειρά από πολιτικά σοκ που αποδόθηκαν στη ροπή μας προς τη *Schadenfreude*, η οποία τροφοδοτούσε την κατανάλωση «ψευδών ειδήσεων» και πολλαπλασίαζε τους αλγόριθμους που μας παρέχουν

όλο και πιο εξωφρενικές, όλο και πιο γαργαλιστικές υπερβολές: «Το ζεύγος Κλίντον σε ερωτικό όργιο με τη λαθρομετανάστρια υπηρέτριά τους!». Μήπως η απόλαυση που νιώθουμε για τους εξευτελισμούς των άλλων δεν είναι μόνο μια μεμονωμένη ηθική κατάπτωση, αλλά μια γενικευμένη δημόσια απειλή;

Ως ιστορικός των συναισθημάτων, έχω ξαναδεί τέτοιες περιπτώσεις. Έχουμε πολλά παραδείγματα από το παρελθόν, με ανθρώπους που διατείνονταν ότι ζούσαν σε μια περίοδο κυριαρχούμενη από το τάδε ή το δείνα συναίσθημα. Συγγραφείς του 18ου αιώνα μιλούσαν για ένα τεράστιο κύμα συμπόνιας και καλοσύνης της εποχής τους· τη δεκαετία του 1940 ο συγγραφέας Γ. Χ. Όντεν έκανε λόγο για μια «Εποχή της Αγωνίας». Τέτοιου είδους ταμπέλες μπορεί να φαίνεται ότι σηματοδοτούν ένα αιφνίδιο και παράξενο ξέσπασμα μεταδοτικών συναισθημάτων, αλλά, στην πράξη, συνιστούν έναν πόλο γύρω από τον οποίο συγκεντρώνονται κάθε λογής επιθυμίες και φόβοι. Για παράδειγμα, κατά τον 19ο αιώνα επικρατούσε μεγάλος ενθουσιασμός για την αυτοβελτίωση και την παραγωγικότητα – και, αντίστοιχα, μια αιφνίδια δυσφορία για το αντίθετο, την ανία. Οι γιατροί άρχισαν να γράφουν άρθρα για τους κινδύνους της (που κυμαίνονταν από τον αλκοολισμό μέχρι τον αυνανισμό). Μπήκαν στον χορό και οι πολιτικοί, που άρχισαν να κατηγορούν τους ανέργους και τους φτωχούς ότι μόλυναν τον πληθυσμό με το μικρόβιο της νωθρότητας. Σύμφωνα με τους φεμινιστές, η ανία συνιστούσε απειλή για τις εύπορες γυναίκες: οι ηθικολόγοι εξέφρασαν τον φόβο ότι θα έστρεφε τα παιδιά στην αναίτια αγριότητα.